

Utbildningsdepartementet

2011-04-29
1 (11)
Dnr 2011:92

Delredovisning av uppdrag om att utforma utbildningsinsatser om alkohol, narkotika, dopning och tobak

U2011/375/S, U2010/5830/S

Skolverket överlämnar härmed en plan för hur Skolverket planerar att genomföra uppdraget och utbildningsinsatserna för åren 2011 – 2014.

I ärendets slutliga handläggning har Camilla Asp, Ragnar Eliasson, Tommy Lagergren, Ulrika Lindén, i Skolverkets ledningsgrupp, deltagit.

Helén Ängmo

Tf generaldirektör

Agneta Nilsson

Undervisningsråd

Delredovisning av uppdrag om att utforma utbildningsinsatser om alkohol, narkotika, dopning och tobak

U2011/375/S, U2010/5830/S

Uppdraget

Skolverket har fått i uppdrag att erbjuda utbildningsinsatser med syftet att stödja skolornas undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak (ANDT). I uppdraget ingår också att stödja skolornas generella arbete med skolframgång och ett gott skolklimat med en inriktning på hälsofrämjande skolutveckling.

Under 2011 ska Skolverket inhämta kunskaper om hur skolorna bedriver undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak. Verket ska även inventera det stödmaterial som finns inom området och bedöma behovet av ytterligare material. Om Skolverket bedömer att det finns behov av ytterligare stödmaterial, ska ett sådant utformas och spridas till skolhuvudmännen. I arbetet ska Skolverket ta tillvara erfarenheterna från Folkhälsoinstitutets regeringsuppdrag ”Skolan förebygger”.

Uppdraget till Skolverket utgör en del av de förebyggande insatser som riktar sig till ungdomar som beskrivs i regeringens samlade strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken.¹ Skolverket ska senast den 2 maj 2011 lägga fram en plan för hur myndigheten planerar att genomföra uppdraget och utbildningsinsatserna för åren 2011-2014.

Samråd i uppdraget

Skolverket har i arbetet med rubricerat uppdrag varit i kontakt dels med ansvariga inom Statens folkhälsoinstitut om deras uppdrag Skolan förebygger I och Skolan förebygger II, dels med ansvariga inom Folkhälsoinstitutet för deras framtida satsningar i frågor som rör ANDT. Skolverket har i planeringen av uppdraget även inhämtat synpunkter och erfarenheter från Ungdomsstyrelsen, Rikspolisstyrelsen, Brottsförebyggande rådet, CAN, tankesmedjan Tobaksfakta.se, Non-smoking generation, Lärare mot tobak samt ”Prata om alkohol”². Olika utvärderingsrapporter har också beaktats i utarbetandet av denna plan.³ Myndigheten har även fört samtal med företrädare för Malmö stad, Stockholm stad och Kommunförbundet Skåne.

¹ En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken. Prop.2010/11.47. Regeringskansliet 2011.

² Prata om alkohol är ett alkoholförebyggande utbildningsmaterial framtaget för högstadiet och gymnasiet av Sprit och Vinleverantörsföreningen. Arbetet utvecklas av ett kunskapsföretag.

³ Leifman, Håkan & Kvillemo, Pia. Utvärdering av ”Skolan förebygger” – en studie av måluppfyllelse och arbetsprocess i den nationella satsningen för att sprida verksamma förebyggande metoder i skolan. STAD. Stockholms läns landsting. 2010.

Riksrevisionens styrelses redogörelse om statliga stöd i alkoholpolitiken. Redogörelse till riksdagen 2010/11:RRS10)

En referensgrupp kommer att knytas till uppdraget där både myndigheter och organisationer deltar.

Forskning – vad har effekt?

I uppdraget står uttryckt att Skolverkets insatser ska vila på forskning och beprövad erfarenhet. Det finns en stor mängd forskning inom området och denna plan vilar i huvudsak på forskningen om risk- och skyddsfaktorer för barns och ungdomars hälsa.

Sammanfattningsvis pekar forskningen på vikten av att uppmärksamma riskfaktorer och förstärka skyddsfaktorer. Frånvaron av t.ex. en frisk- och skyddsfaktor som trivsel i skolan åtföljs av motsvarande riskfaktorer, i detta fall låg studiemotivation och vantrivsel i skolan. Skolor bör därför medvetet arbeta för att stärka frisk- och skyddsfaktorer som skolframgång och skoltrivsel och därmed minska riskerna för att eleverna hamnar i ett eventuellt framtida missbruk och tobaksbruk.

Alkohol och narkotika

Åren 2002/2003 hade Skolverket/Myndigheten för skolutveckling ett uppdrag att i nära samarbete med Statens folkhälsoinstitut ”analysera och utarbeta insatser som kan vidtas för att stärka den narkotikaförebyggande verksamheten i skolan”. Året innan hade Folkhälsoinstitutet, i samråd med Skolverket, haft ett liknande uppdrag kring alkohol. I redovisningen av denna handlingsplan skrev Skolverket och Folkhälsoinstitutet fram fyra så kallade hörnstenar baserade på den forskning om insatser som ger effekt⁴.

- Socialt och emotionellt lärande
- Samarbete skola - föräldrar
- Elevhälsa
- Skola - fritidsverksamhet

I planens inledande avsnitt redovisades forskning om betydelsen av att barn och unga klarar skolan, trivs och känner trygghet och arbetsro. Skolframgång och skolklimat var därför en grundläggande faktor som hörnstenarna vilade på.

Observeras bör att de fyra hörnstenarna främst har rört insatser inom området alkohol och narkotika. Dopning var inte med i regeringsuppdraget 2002/2003 och inte heller tobak. Den nationella strategin från år 2011 omfattar dock alla fyra områdena. Handlingsplanen för år 2003 betonade också att skolor behöver en policy för hur de ska handskas med olika frågor som rör alkohol, narkotika, dopning och tobak. Det kan gälla policies om missbruk, skolk, elever som röker mm.

Att arbeta tobakspreventivt med ungdomar. Utvärdering. Forskningsstationen Mösseberg. 205.

⁴ Insatser i skolan som stärker hälsofrämjande skolutveckling och förebygger alkoholskador och narkotikamissbruk – redovisning av ett regeringsuppdrag inom ramen för den nationella handlingsplanen mot narkotika. Myndigheten för skolutveckling och Statens folkhälsoinstitut. 2003

Dopning

Enligt Statens folkhälsoinstitut och dess kunskapsöversikt är många frågor obesvarade vad gäller orsakerna till problemen med dopning och vilka åtgärder som är effektiva för att begränsa dem. På samma sätt som för alkohol, narkotika och tobak kan ett antal bestämningsfaktorer identifieras som styr omfattningen av både användningen av dopningsmedel och de problem som denna skapar. Faktorerna kan delas in i fem grupper: pris, fysisk tillgänglighet, normer och attityder, sociala faktorer och individfaktorer. Det är dessa faktorer som måste påverkas för att de dopningsrelaterade skadorna ska minska.⁵

Tobak

När det gäller tobaksförebyggande insatser visar forskning att det är en kombination av olika insatser som kan påverka om ungdomar börjar att använda tobak. Effektiva insatser är enligt Statens folkhälsoinstituts kunskapsöversikt följande: höjning av priserna på tobak (cigaretter och snus), satsning på rökfria miljöer, tillsyn över tobakslagen (rökfria skolgårdar) och begränsningar av tobaksreklam. Forskningen visar också att om vuxna inte röker är ungdomar mindre benägna att börja. Vuxna är på det sättet förebilder. En genomgående slutsats för skolan är att det är viktigt att verka för en tobaksfri skoltid samt skapa en dialog mellan skola och föräldrar.⁶

ANDT-undervisningen – kunskap eller beteendeförändring

Det finns forskning som visar att vissa typer av ANDT-undervisning kan vara kontraproduktiv, det vill säga att den kan öka elevernas intresse för och benägenhet att testa alkohol och droger. I Skolverkets referensmaterial ”Man vet inte var trappstegen är i livet” görs en genomgång av olika resultat, som visar att till exempel skrämelseffekt eller att före detta missbrukare kommer till skolan inte har någon effekt utan snarare kan öka eller påbörja ett testande.⁷

Skolverkets kvalitetsgranskning år 1999 av ANT-undervisningen visade också att det fanns stora variationer såväl inom som mellan skolor. De största bristerna inom undervisningen om alkohol, narkotika och tobak rörde uttalade mål för denna undervisning, kompetensutveckling av personalen, uppföljning av undervisningen, elevmedverkan samt samverkan med närsamhället och föräldrarna.⁸

Läroplanen förmedlar att skolan har ett ansvar för att eleverna får kunskap, vilket är en förutsättning för att kunna fatta kloka beslut. Förväntningarna på undervisningen bör dock anpassas så att den blir realistisk och tar fasta på uppnådda kunskapsmål och inte på beteendeförändringar.

⁵ Dopningen i Sverige – en inventering av utbredning, konsekvenser och åtgärder. Statens folkhälsoinstitut. 2009

⁶ Tonåringar om tobak vanor, kunskaper och attityder. Statens Folkhälsoinstitut. 2005.

⁷ Man vet inte var trappstegen är i livet... Perspektiv på tobak, alkohol och narkotika. Skolverket. 1999.

⁸ Kvalitetsgranskning av undervisningen om alkohol, narkotika och tobak. Rapport nr 180. Skolverket. 2000.

Insatser under år 2011

Kunskaper om hur skolorna bedriver undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak

Kunskapsinhämtandet kommer att utgå ifrån uppdraget som det beskrivs i läroplanerna för grund- och gymnasieskolan. Den kvalitetsgranskning som genomfördes år 1999 kommer också att utgöra ett underlag.

Skolverket förbereder under våren 2011 en kartläggning som kommer att genomföras hösten 2011 och vars resultat beräknas vara klara senast december 2011. En enkät kommer att sändas ut till ett statistiskt urval av landets skolor kombinerat med intervjuer i ett urval av skolor.

Inventering av stödmaterial

I dag finns en rad material som vänder sig dels till skolpersonal, dels direkt till elever men även föräldrar. Regeringens Alkoholkommitté och Mobilisering mot narkotika (2000–2004) producerade i början av 2000-talet en rad material som riktade sig direkt till ungdomar. Det var alltifrån korta filmer som gick på biografier till pocketböcker och filmer att användas i skolans undervisning. Organisationer och olika myndigheter har därefter gett ut en rad material. De flesta rör alkohol, narkotika och tobak, men under senare tid har det även tillkommit material om dopning avsedda att användas inom skolan.

Analysen av olika material kommer att genomföras utifrån några frågeställningar och perspektiv: Vilka teoretiska perspektiv bygger materialet på? Är materialet åldersanpassat? Finns en medvetenhet om genus? Stimulerar materialet till elevaktivitet? Tar materialet hänsyn till barn som lever i missbruksmiljöer? Hur är balansen mellan ett risk- och främjande perspektiv? Hur är balansen mellan preparat-, individ- och samhällsinriktning? Hur behandlas ämnesintegration? Vilken syn framträder på lärares kompetens? Hur hanteras frågor om utvärdering, uppföljning och progression i lärandet?

Analysen kommer även att omfatta frågan om det finns behov av ytterligare stödmaterial.

Utbildningsinsatser under åren 2012–2014

Det finns belägg i forskningen för att arbeta vidare med de hörnstenar som ovan redovisats, men med förändring av innehåll och arbetssätt för att bättre anpassas till skolans värld.

Utbildningsinsatserna består dels av uppdragsutbildningar vid högskolor och universitet, dels av olika former av fortbildningar, 1-2 dagar.

En utvärdering kommer att knytas till projektet våren 2012 då de första utbildningarna påbörjas.

Övergripande mål

Utbildningsinsatserna bör ha följande övergripande mål.

- Ge deltagarna kunskaper om hur frågor som rör skolframgång, skoltrivsel och föräldrasamarbete kan påverka elevernas bruk av alkohol, narkotika, dopning och tobak
- Ge deltagarna stöd i att utveckla en undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak med hög kvalitet

Huvudmålgrupper

Huvudmålgrupper för utbildningsinsatserna är rektorer samt lärare inom grundskola, grundsärskola, gymnasieskola och gymnasiesärskola.

Ytterligare målgrupper kan tillkomma under de olika förslagen på utbildningsinsatser, till exempel fritidspedagoger och elevhälsans personal. Alla dessa målgrupper har på olika sätt beröring med frågor som rör alkohol, narkotika, dopning och tobak.

Innehåll i utbildningar

Skolverket kommer att utgå dels från några av de ovan nämnda hörnstenarna, dels från Skolverkets tidigare uppdrag om samverkan om barn som far illa samt kvalitetsgranskningen av ANT-undervisningen. Vidare är skolklimat och skolframgång centrala områden i innehållet eftersom dessa är viktiga skyddsfaktorer för barns och ungdomars hälsa.

- *Skolframgång och skolklimat*

Forskningen är tydlig med att den viktigaste skyddsfaktorn för barn och ungdomar är att klara skolan. Folkhälsoinstitutets arbete med de olika folkhälsomålen liksom Socialstyrelsens Sociala rapport⁹ har tydligt visat att den viktigaste skyddsfaktorn för barns och ungdomars hälsa är att gå ut skolan med godkända betyg. Ungdomar som fastnar i alkoholmissbruk och som börjar experimentera med narkotika har det oftast svårt i skolan, känner mindre engagemang och skolkar oftare. Det är en utmaning för lärare att skapa lust till lärande och motivation just hos dessa elever.

I arbetet med skolframgång och skolklimat ryms flera faktorer som förmågan att motivera och skapa sammanhang för eleven. Här inryms även elevens trivsel, vilket omfattar relationen mellan lärare och elev, liksom mellan elev och elev. Här finns också områden att arbeta med som rör elevinflytande, kränkande behandling och ogiltig frånvaro. Flera av dessa områden ryms inom begreppet hälsofrämjande skolutveckling.

⁹ Social rapport 2010. Socialstyrelsen. 2010.

- *Samarbete skola - föräldrar*

Föräldrar är en viktig samarbetspart och skolpersonal behöver tidigt skapa ett förtroendefullt samarbete mellan skola och föräldrar. Om personalen på skolan har ett tillitsfullt samarbete med föräldrar är det också lätt att ta kontakt när läraren märker att ett barn är i svårigheter eller kalla samman ett föräldramöte när det har framkommit att elever röker eller att det dricks mycket alkohol på helgfester. Skolverkets erfarenheter är att utbildningsinsatser inom detta område bör inriktas på hur man skapar dialog med föräldrar, om förhållningssätt/bemötande, nya sätt att arbeta med föräldramöten samt hur skolor kan utveckla ett kollegialt lärande inom området.
- *Social och känslomässig utveckling*

I 2003 års handlingsplan bar denna punkt namnet ”socialt emotionellt lärande”. Skolverket vill dock benämna detta område social och känslomässig utveckling, ett begrepp som ligger i linje med skolans styrdokument. Här inryms undervisning som tar fasta på elevens utveckling mot målen, främjande av goda relationer mellan vuxna och mellan elever, lärarens förmåga att möta elever som utmanar samt elevens upplevelse av trygghet och arbetsro.
- *Samverkan kring barn som far illa*

Skolverket vill lyfta fram att samverkan med olika professionella utanför skolan är mycket viktigt för att ge stöd till barn och ungdomar som kan vara i svårigheter. Det kan antingen röra sig om barn där föräldrar missbrukar eller barn som är på väg in i ett missbruk, kombinerat med ökad ogiltig frånvaro från skolan. Här finns erfarenheter från regeringsuppdraget kring Samverkan kring barn som far illa eller riskerar att fara illa¹⁰. Uppdraget visade bland annat att elever som skolkat och som genom särskilda insatser från kommunens sida lyckas komma tillbaka till skolan och sina studier, lyckas bryta ett begynnande utanförskap, som hade kunnat permanentas med åtföljande riskbeteende som följd.¹¹
- *Skolans policy*

Skolverket anser att utbildningarna bör lyfta fram betydelsen av att skolorna inom ramen för det systematiska kvalitetsarbetet har en plan/policy för hur skolpersonalen ska agera i olika situationer som rör ANDT.

¹⁰ Samverkan mellan skola, polis, socialtjänst samt barn- och ungdomspsykiatri (U2006/5879/S).

¹¹ Kraften av samverkan. Skolverket. 2009. samt Rätten till utbildning. Skolverket. 2008.

- *ANDT-undervisningens kvalitet – att integrera i olika ämnen*

När det gäller själva undervisningen om alkohol, narkotika, dopning och tobak vill Skolverket öka kvaliteten i undervisningen. För att öka kvaliteten bör undervisningen bland annat präglas av:

- En större medvetenhet om genus
- Ökat elevinflytande vid planering, genomförande och uppföljning
- Styrning/ledning (mål, utvärdering, uppföljning)
- Variation i arbetssätt
- Balans mellan ett risk- och främjande perspektiv
- Ökad ämnesintegrering

Skolverket anser att områden som alkohol, narkotika, dopning och tobak i större utsträckning ska tas upp i olika ämnen.

Genomförande

Skolverket föreslår utbildningsinsatser i olika former alltifrån högskolekurser till endagarskonferenser. Skolor befinner sig i ett skede där de ska genomföra en rad nya reformer. Mycket utbildning riktas därför till skolpersonal de närmaste åren, vilket bör tas i beaktande i planeringen av utbildningsinsatserna inom området ANDT. Om det till exempel visar sig svårt att få tillräckligt med deltagare till högskolekurser (7,5 hp) bör skolpersonal kunna erbjudas kortare utbildningar som tvådagarskonferenser, workshops eller liknande. En flexibilitet bör därför finnas i planen och de föreslagna insatserna.

Skolverkets erfarenhet är att ju mer utbildningarna stämmer överens med skolans huvuduppdrag och inre arbete, desto mer attraktiva kan de bli för personalen.

Val av insats och innehåll kommer under arbetes gång att påverkas av kontinuerliga uppföljningar och de diskussioner som förs i samverkan med referensgrupper.

Uppdragsutbildning vid universitet och högskolor

- *Uppdragsutbildning 7,5 hp – skolframgång, skoltrivsel, hälsofrämjande skolutveckling och ANDT*

Utbildningsinsatser ska ge deltagarna kunskaper om hur frågor som rör skolframgång, skoltrivsel, hälsofrämjande skolutveckling, föräldrasamarbete kan påverka elevernas bruk av alkohol, narkotika, dopning och tobak.

Innehåll: Motivation, förväntningar på eleven; goda relationer, relationskompetens, könsskillnader i resultat och hälsa; forskning om skolframgång; betydelse av återkoppling; rektors styrning; samarbete skola - föräldrar; elevhälsans främjande arbete; samverkan kring barn som far illa; mentorns betydelse; kollegial handledning och kollegialt lärande.

Målgrupp: Rektorer, lärare, elevhälsans personal, fritidspedagoger

- *Uppdragsutbildning 7,5 hp – utveckling av ämnesövergripande och ämnesintegrerad undervisning om ANDT*

Utbildningen ska ge skolpersonal stöd i att utveckla en undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak med hög kvalitet.

Innehåll: I enlighet med nya kurs- och ämnesplaner ges ämneslärare förutsättningar att ämnesintegrera kunskapsområdena alkohol, narkotika, dopning och tobak samt även sätta kunskapsområdena i relation till ungdomskulturer; samtal som arbetssätt, elevers inflytande, sexualitet, medvetenhet om genus och om normer mm.

Målgrupp: Rektorer, lärare

- *Uppdragsutbildning 7,5 – 15 hp – Föräldrasamarbete - skolpraktik och forskningsperspektiv*

Utbildningen ska ge skolpersonal stöd i att utveckla ett förtroendefullt samarbete med föräldrar med syftet att minska bruk av alkohol, narkotika, dopning och tobak.

Innehåll: Utbildningen har fokus på hur skolan tidigt ska bygga upp ett förtroendefullt samarbete med föräldrar byggt på dialog och respekt för föräldrars resurser; utveckling av föräldramöten, samtal med föräldrar mm.

Målgrupp: Rektorer, lärare, elevhälsans personal, fritidspedagoger

Fortbildningar

- *Skolframgång, skoltrivsel, hälsofrämjande skolutveckling och ANDT*

Innehåll: Fortbildningen vill visa hur skolors satsning på resultat, ett gott skolklimat, hälsofrämjad skolutveckling kan påverka elevers bruk av alkohol, narkotika, dopning och tobak. Fortbildningen innehåller vissa teman som tas upp i högskolekursen – skolframgång och skoltrivsel.

Målgrupp: Rektorer, lärare

- *Ämnesövergripande och ämnesintegrerande arbetssätt om ANDT*

Innehåll: Fortbildningen berör hur rektor kan organisera för att ämnesövergripande kunskapsområden som ANDT tas upp i olika ämnen. Samverkan med närliggande kunskapsområden som sexualitet, relationer, jämställdhet kommer också att beröras.

Målgrupp: Rektorer, lärare

- *Samtalet som arbetsätt i skolan*
Innehåll: Fortbildningen fokuserar på samtalet som arbetsätt i frågor som rör alkohol, narkotika, dopning och tobak men också samtal om hälsa i ett bredare perspektiv.
Målgrupp: Lärare
- *Hälsofrämjande skolutveckling*
Innehåll: I denna fortbildning diskuteras hur man bygger skolinsatser om ANDT utifrån konceptet hälsofrämjande skolutveckling där relationerna är i fokus; presentation av kvalitetsindikatorer; lärande exempel mm.
Målgrupp: Rektorer, lärare, elevhälsans personal
- *Samarbete med föräldrar*
Innehåll: Fortbildningen behandlar vad den skicklige läraren gör för att få ett förtroendefullt samarbete med föräldrar. Hur kan skolpersonal närma sig föräldrar utifrån olika frågor som rör barns hälsa och välbefinnande?
Målgrupp: Rektorer, lärare, elevhälsans personal, fritidspedagoger
- *Tobaksfri skolgård*
Innehåll: Fortbildningen behandlar arbetsätt för att uppnå en tobaksfri skolgård och görs i samarbete med olika aktörer.
Målgrupper: All skolpersonal
- *Distansfortbildning via webb-inspelade föreläsningar som rör ANDT-området*
Innehåll: Via webb öka lärarnas kunskaper kring områdena alkohol, narkotika, dopning och tobak.
Genom distansfortbildning ges möjlighet till en flexibel studiesituation. Med en internetuppkoppling kan deltagarna besöka utbildningsformen oberoende av plats och tid och är ett sätt att erbjuda fortbildning till skolpersonal som inte har möjlighet att avsätta tid för resor och fasta tidpunkter.
Målgrupp: Lärare, elevhälsans personal, fritidspedagoger

Övriga insatser

- *Webb – Skolverkets hemsida*
Webbsidor om ANDT kommer att byggas upp på Skolverkets webbplats.

- *Utvärdering av utbildningsinsatserna*

En utvärdering kommer att knytas till uppdraget.

Budget

Kostnaderna för kurserna inkluderar Skolverkets ersättning till de lärosäten som ger kursen. Det utgår ingen ersättning till huvudmännen för vikariekostnad m.m. Liknande uppdragsutbildningar har kostat ca 200 000 kr per kurs med 25-30 deltagare.

Insatser under år 2011

Inhämta kunskaper om undervisningen	500 000 kr
Analys av material	200 000 kr
Ev. utformning av nytt stödmaterial	300 000 kr

Insatser under åren 2012–2014

Utbildningar vid universitet och högskolor	5 000 000 kr
Fortbildning	4 000 000 kr
Utvärdering	800 000 kr
Omkostnader	200 000 kr